

УДК. 159. 992.6

ОЛЕКСАНДР ЗІНЧЕНКО

м. Глухів

zi85@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЄВОГО МИСЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ ПРОЕКТУВАЛЬНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУ

У статті проаналізовано основні аспекти стратегії формування поняттєвого мислення підлітків, що ґрунтуються на базових положеннях проектувально-технологічної парадигми розвитку інтелекту. Розкрито основні теоретичні положення означеного методологічного напрямку. Запропоновано модель розвитку поняттєвого мислення в підлітковому віці, що розкривається через демонстрування зв'язку його внутрішньої структури (операцій, когнітивних форм) з іншими пізнавальними процесами, а також навчанням та спілкуванням. Проаналізовано базові компоненти моделі учня в контексті підліткового віку. Розроблено модель формувального впливу поняттєвого мислення підлітків на основі технології комбінованого навчання.

Ключові слова: поняттєве мислення, підлітковий вік, проектувально-технологічна парадигма розвитку інтелекту, модель учня, комбінований тренінг.

Наріжним каменем сучасної науки є філософський принцип зв'язку теорії та практики, проте його реалізація часто супроводжується низкою труднощів, що особливо помітно в психолого-педагогічній галузі. Формування особистості вимагає підвищеної відповідальності, що, у свою чергу, передбачає ґрунтовну методологічну підготовку науковця. Тому однією з основних проблем, з якою стикається психолог або педагог у своєму науковому пошуку, є вибір найбільш прийнятної теоретичної конструкції для вирішення актуальних практичних завдань. При цьому на підвищену увагу заслуговують відносно нові методологічні позиції, науково-практичний потенціал яких ще повністю не розкрито, наприклад, проектувально-технологічна парадигма розвитку інтелекту – особливо актуальна в організації формувальних впливів на когнітивну сферу особистості. Варто зазначити, що, незважаючи на досить вагомий досягнення у вивченні вікової динаміки психічних пізнавальних процесів, наявні наукові дані мають переважно констатувальний характер, водночас питання щодо створення ефективних стратегій розвитку інтелектуальної сфери є недостатньо висвітленим у теоретичних джерелах. Зокрема, проблему становлення поняттєвого мислення в підлітковому віці ґрунтовно розкрито ще в працях Л. С. Виготського

та Ж. П'яже, але з'ясування шляхів його формування в сучасних умовах представлено епізодичними розвідками. На нашу думку, застосування базових положень проектувально-технологічної парадигми розвитку інтелекту є перспективним шляхом створення програм формування словесно-логічних когнітивних структур підлітків.

Проектувально-технологічна парадигма розвитку інтелекту є відносно новим явищем у сучасній психологічній науці. Основні ідеї цього теоретичного напрямку розробила М. Л. Смільсон на початку 2000-х років. Його основу становлять два поняття: «проектування» і «технологія». Розглянемо їх докладніше.

Терміни «проект» і «проектування» є досить специфічними: при першому сприйманні створюється ілюзія їх зрозумілості й навіть очевидності, але за більш ґрунтовного підходу виявляється їх неоднозначність і складність. У найбільш загальному вигляді проектування визначають як думку про бажаний стан певної системи [1]. П. П. Дітюк наголошує на обов'язковій участі мислення в цьому процесі й спрямованості на відсутні в реальності об'єкти [3]. Дослідник також проводить ретельний аналіз історичного розвитку цього феномену і доходить висновку, що

проектування еволюціонувало від фіксації на об'єктах матеріального світу (архітектура, інженерна галузь) до спрямованості на суто мисленнєві контрукції (наприклад, розроблення моделей соціальних стосунків) [2].

Проектування розглядають як вид діяльності, визначаючи низку його типових ознак: наявність методології; проблемність як обов'язкова умова створення проекту; початкова спрямованість на критерії ефективності, а не істинності; цінність продукту (проекту) навіть за відсутності його втілення в життя. Для кращого розуміння специфіки застосування проектування в освітній галузі доцільно звернутися до наукового доробку Ю. І. Машбиця. Учений виокремлює три рівні цієї діяльності: концептуальний (розроблення моделі бажаних змін), технологічний (визначення системи дій) і практичний (безпосередня реалізація плану). Також важливим теоретичним і методологічним аспектом є виділення типових характеристик проекту: опис неіснуючих об'єктів, можливість практичної реалізації, доступність.

Поняття «технологія» прийшло до психолого-педагогічної науки з виробництва і теж зазнало суттєвих трансформацій. Так, раніше навчальну технологію визначали як використання технічних засобів у навчальній діяльності, проте з часом зміст цього терміна значно розширився. На нашу думку, найбільш повним є тлумачення Ю. І. Машбиця, який розглядав навчальну технологію у двох аспектах: 1) діяльність педагога, що містить систему засобів і специфіку їх здійснення; 2) галузь знань про освітню систему. У контексті нашого дослідження орієнтуємося на перший варіант визначення [3].

Підсумовуючи вищезазначену інформацію, можна сказати, що проектувально-технологічна парадигма розвитку інтелекту спрямована на корегування проблемних структур пізнавальної сфери за допомогою чітко спланованої системи впливів. Проте, способи її практичного застосування до розвитку пізнавальних процесів потребують детального аналізу.

Отже, завданням статті є теоретичне обґрунтування стратегії формування поняттєвого мислення підлітків у контексті основних

положень проектувально-технологічної парадигми розвитку інтелекту.

Звернемося до поглядів науковців, які висвітлювали специфіку проектування інтелектуальних процесів. Показовим у цьому плані є дослідження М. Л. Смульсон [5], яка, вивчаючи проблему розвитку інтелекту в юнацькому віці, запропонувала перелік обов'язкових складових його проектування: 1) створення проекту об'єкта, що ґрунтується на усуненні проблемності; 2) створення проекту управління діяльністю особистості або групи осіб; 3) розроблення моделі впливів (навчальних, тренінгових), що забезпечує досягнення бажаної мети.

Отже, відправною точкою проектування є створення нормативної моделі «ідеального» об'єкта, у нашому випадку – поняттєвого мислення (рис. 1). Центром модельованого психічного процесу є дії з науковими поняттями, що відбуваються за участі системи мисленнєвих операцій – аналізу, синтезу, абстрагування, класифікації, узагальнення, порівняння. Результатом такого оперування є словесно-логічні форми – судження та умовиводи. У графічній моделі відображено, що розумові операції не є ізольованими, а ефективність їх реалізації залежить від рівня інтегрованості в єдиний інтелектуальний комплекс, регульований рефлексією.

Нарешті, якісне поняттєве мислення неможливе без його тісного взаємозв'язку з основними інтелектуальними процесами – сприйманням, пам'яттю, уявою, що беруть безпосередню участь в утворенні понять. Також необхідно враховувати тісний зв'язок ефективного поняттєвого мислення підлітків із соціальними чинниками, де найбільш вагомими є навчання та особистісне спілкування. Продуктивність словесно-логічного пізнання спричиняє позитивні зрушення в діяльності особистості, що, у свою чергу, стимулюють розвиток поняттєвого мислення.

Проектування керувального впливу на особистість передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей. З огляду на це важливим аспектом є конструювання моделі учня, що передбачає опис найбільш типових особливостей учіннєвої діяльності, специфіки поведінкових проявів, що залежить від

особистісного досвіду. У теоретичних джерелах пропонують такі основні види можливих моделей учня: 1) оверлейна – диференціація структури предметної сфери на елементарні одиниці знань, причому основну увагу звертають на рівень їх засвоєння; 2) різнична – узагальнення соціально-психологічних та поведінкових аспектів особистості й порівняння цієї інформації з експертним висновком про ситуацію; 3) пертурбаційна – оцінювання помилок і пошук їх причин [2].

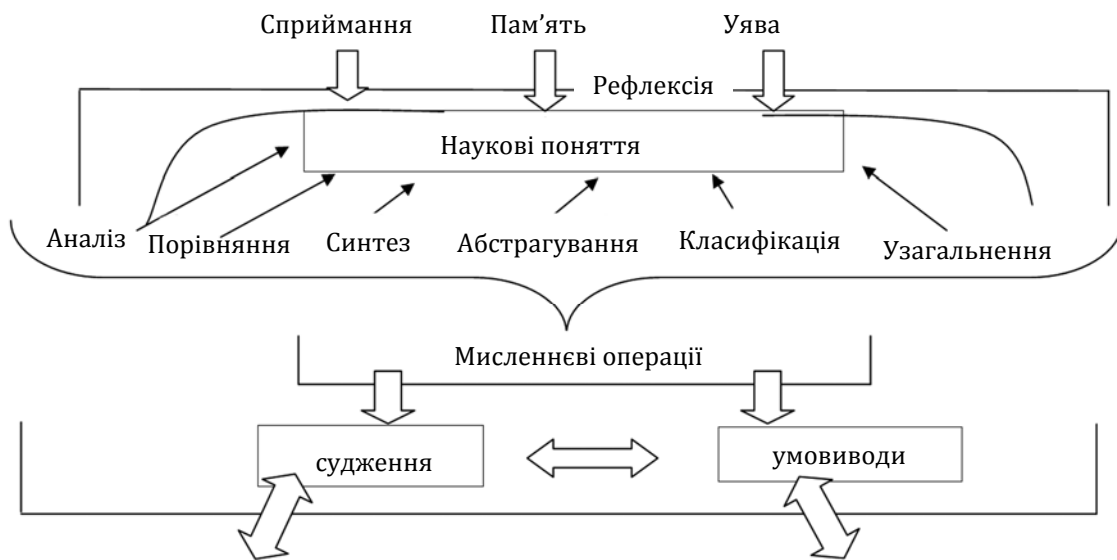
Жодна з перерахованих моделей не є достатньо вичерпною для проектування навчально-розвивального впливу: їх застосування обумовлено конкретними педагогічними обставинами. Тому доцільно запропонувати загальну структуру моделі учня, що складається з таких компонентів: 1) загальна інформація – характеристика навчальної програми, основний зміст дисципліни тощо; 2) особливості знань, умінь і навичок; 3) поточна робота, що складається з навчальної інформації (специфіка педагогічного впливу, тривалість вивчення матеріалу) та практичних завдань диференційованих рівнів складності;

4) методи навчання; 5) психологічна характеристика пізнавальних процесів, мотиваційної та комунікативної сфер [2].

На практиці попереднє уявлення про членів тренінгової групи формувалося в таких аспектах (основні методи отримання інформації про особистість – спостереження, бесіда, тестування):

1. Загальні вікові особливості – основні психологічні та біологічні новоутворення, що в підлітковому віці набувають особливого значення. Тож необхідно обережно ставитися до інформації з теоретичних джерел, оскільки розвиток особистості, а підлітка особливо, жорстко детермінований соціально-історичними умовами. Оскільки віковий склад групи є неоднорідним (від 13 до 15 років), потрібно диференційовано підходити до роботи з молодшими й старшими дітьми.

2. Рівень успішності – зміст цього положення недоцільно обмежувати інформацією лише про оцінки учнів, особливо в контексті основної мети нашої роботи. Тому необхідно звернути увагу на розподіл інтересів, активність на різних заняттях, позашкільні успіхи підлітка.

- Навчальна діяльність:**
- розуміння навчальної термінології;
 - розуміння метафоричності висловів;
 - ефективний аналіз пропонованих схем і таблиць;
 - чіткість і логічність у висловленні власної думки на уроках;
 - уміння логічно міркувати.

- Особистісне спілкування:**
- адекватне розуміння висловлювань співрозмовників (метафори, іронія тощо);
 - чіткість і логічність у висловленні;
 - власної думки в спілкуванні;
 - уміння правильно інтерпретувати поведінку співрозмовника.

Рис. 1. Структурно-функціональна модель поняттєвого мислення підлітків

3. Індивідуальні відмінності – тип темпераменту, риси характеру, структура здібностей.

4. Соціально-психологічні характеристики – рівень комунікативності, авторитет в однолітків, бар'єри спілкування, співвідношення офіційного та неофіційного статусів.

5. Специфіка емоційно-вольової й потребнісно-мотиваційної сфер – особливо доцільно зосередитися на домінантному настрої (пригнічений, радісний, задумливий тощо), наявності стресових та афективних реакцій, рівні емоційного контролю, спрямованості особистості (переконання, ідеали, інтереси, бажання, установки).

6. Рівень розвитку основних пізнавальних процесів: пам'яті, уяви, сприймання. Особливо актуальним є визначення переважання механічності чи осмисленості в мнемічній сфері.

7. Рівень розвитку поняттєвого мислення, що надає інформацію щодо основних розумових операцій і словесно-логічних форм. Отримання таких даних можливе лише за умови проведення психолого-педагогічної діагностики під час констатувального експерименту.

Проектування системи впливів передбачає вибір найбільш оптимальних методів і конструювання відповідного розвивального середовища. В якості інструменту розвитку поняттєвого мислення вирішено обрати інтелектуальний тренінг, що відповідає віковим особливостям підлітка. Оскільки в наукових джерелах згадана технологія висвітлена достатньо глибоко, то описувати загальновідомі положення недоцільно, однак варто зупинитися на деяких важливих моментах.

Специфіка використання тренінгу залежить від вибору методологічного підходу, що визначає тлумачення базових понять. У нашому дослідженні дотримуємося поглядів М. Л. Смульсон, яка розглядає тренінг як вид навчання. В основі такого трактування – розуміння навчання як управління учінневою діяльністю, що є джерелом змін у суб'єкті (Ю. І. Машбиць) [2].

Спираючись на наведені вище теоретичні положення, інтелектуальний тренінг можна охарактеризувати як вид тренінгу, специфічне групове навчання з використанням ефектів

фасилітації та наданням більшої особистісної свободи учасникам, що формує пізнавальні структури згідно із заданою моделлю.

Наступним важливим теоретичним моментом є проектування навчального середовища, що передбачає розроблення його базових характеристик і їх реалізацію. Для нашого дослідження найбільш доцільним є опис тренінгового середовища як системи, що забезпечує безперервність навчальних впливів. При цьому термін «навчальний вплив» отожднюється з поняттям навчальної задачі. Важливо зазначити, що тренінгове середовище лише забезпечує можливість досягнення бажаних результатів, але не є гарантом позитивних змін. Тому важливими умовами ефективності розвивального впливу є ґрунтовна мотивація й позитивна емоційна спрямованість.

Формою реалізації тренінгового впливу було обрано комбіноване, або «змішане» навчання (blended learning), що передбачає поєднання традиційного викладання і мережевого. У якості його теоретичного обґрунтування доцільно проаналізувати психологічні механізми дистанційного навчання, виокремлені Ю. І. Машбицем:

1. Механізм зворотного зв'язку передбачає організацію ефективної комунікації, що є основою управлінського процесу. Цей механізм проявляється в постановці й поясненні задачі, керуванні учінневою діяльністю. При цьому реалізація зворотного зв'язку є більш ефективною за умови використання відео- та аудіозв'язку, хоча можливим є і знаково-текстовий тип спілкування. Найчастіше проблеми здійснення цього механізму проявляються в неадекватності допомоги учню: дитина повинна самостійно визначити міру і характер підказки, а педагог має дотримуватися цих побажань. Занадто активна участь учителя у виконанні навчальних завдань може негативно вплинути на самооцінку дитини. Особливо це стосується підліткового віку, коли структура самосвідомості є досить уразливою. Тому під час проведення тренінгу допомогу учасникам потрібно надавати лише за умови відповідного прохання або під час виконання занадто складного завдання. При цьому порядок надання підказок у віртуальній взаємодії

необхідно узгоджувати при безпосередньому спілкуванні.

2. Довизначення поставленої вчителем задачі: дуже важливий механізм дистанційного навчання, суть якого полягає в трансформації педагогічних завдань в учінневу задачу дитини, що інтегрується в суб'єктивний простір особистості. Тобто учень має пов'язати поставлені вимоги і умови з власними цілями. У ситуації мережевого тренінгу цей механізм реалізується шляхом детального пояснення змісту завдання та через постановку аналогічних задач у безпосередній взаємодії. У цьому контексті актуальним є з'ясування змісту спонукальної сфери учасників і організація впливу, спрямованого на корекцію деструктивної мотивації до занять.

3. Механізм динамічного розподілу функцій управління між учителем (комп'ютером) і учнем: перехід від зовнішнього керування учінням (оцінювання, контроль) до внутрішнього (самооцінювання, самоконтроль). Йдеться про суб'єкт-суб'єктний підхід до розуміння навчання: учень позиціонується не як об'єкт впливу, а як рівноправний учасник процесу. Можливості цього механізму значно

розширюються в умовах використання нових інформаційних технологій, особливо коли мова йде про гіпертекстові системи, що забезпечують учням більш якісне управління власною діяльністю (можливість вибору рівня складності задачі й маршрут вивчення навчального матеріалу). Цей механізм стосується також використання соціальних мереж як навчального засобу. При цьому необхідно враховувати небезпеку занадто близьких стосунків – дистанція між педагогом (тренером) й учнем повинна зберігатися [2].

Варто також згадати, що нині активно досліджують психологічні аспекти використання інформаційних технологій в освітньому процесі (зокрема, дистанційне та комбіноване навчання). Група науковців під керівництвом М. Л. Смульсон, вивчаючи цю проблему, дійшла таких висновків: 1) групова навчальна і психологічна робота, що здійснюється через Інтернет, є можливою і може бути ефективною при дотриманні певних умов; 2) необхідною умовою такої роботи є створення віртуального освітнього середовища – спеціально створеного контенту інформаційного простору Інтернету, що забезпечує

Рис. 2. Модель комбінованого тренінгу поняттєвого мислення

активне, ініціативне та суб'єктне здійснення різних форм дистанційного навчання та психологічної роботи з учасниками; 3) ефективність групової роботи через Інтернет підвищується у зв'язку із застосуванням інтерактивно-мультимедійних технологій спілкування та взаємодії з її учасниками [4].

Отже, здійснення тренінгу поняттєвого мислення підлітків у контексті проектувально-технологічної парадигми може бути ефективним за умови дотримання базових позицій цього методологічного напрямку.

Розроблений нами тренінг можна охарактеризувати як своєрідну «гойдалку», де реальна взаємодія підкріплена віртуальною. Ці міркування відображені в моделі комбінованого тренінгу поняттєвого мислення (рис. 2). При цьому було враховано результати констатувального дослідження, зокрема дані про динаміку поняттєвого мислення і його зв'язок з компонентами інтернет-комунікації.

Окремо зазначимо, що перевірка ефективності системи розвивальних впливів у проектувально-технологічній парадигмі має свої особливості порівняно з класичною методологією. Так, крім діагностичної процедури та обчислення статистичних критеріїв значущості відмінностей, використовуються критеріальні задачі – завдання, виконання яких можливе лише за умови достатнього рівня розвитку пізнавальних структур, у нашому випадку – операцій поняттєвого мислення. Отже, формування контрольної вибірки не є обов'язковим, оскільки сам факт успішного розв'язання такої задачі є показником ефективності здійсненого формувального впливу.

OLEXANDR ZINCHENKO

Glukhiv

FEATURES OF FORMATION OF THE TEENAGERS' CONCEPTUAL THINKING IN THE CONTEXT OF DESIGNING AND TECHNOLOGICAL PARADIGM OF INTELLIGENCE DEVELOPMENT

The main aspects of the strategy of forming the conceptual thinking of adolescents are analyzed in the article, which is based on the basic statements of the design-technological paradigm of the development of intelligence. The basic theoretical statements of the indicated methodological direction are revealed. The model of development of conceptual thinking in adolescence is offered, which is revealed through demonstration of connection with its internal structure (operations, cognitive forms) with other cognitive processes, as well as studying and communication. The basic components of a student model in the context of adolescence are analyzed. The model of forming influence of conceptual thinking of adolescents on the basis of combined training technology is developed.

Key words: conceptual thinking, adolescence, designing and technological paradigm of the intelligence development, the model of a student, combined training.

Отже, основою стратегії формування поняттєвого мислення в підлітковому віці можуть бути положення проектувально-технологічної парадигми, що передбачають розроблення нормативної моделі поняттєвого мислення підлітків, моделі суб'єкта розвитку й системи розвивальних впливів (тренінгу), а також перевірку отриманих результатів за допомогою критеріальних задач, успішне розв'язання яких передбачає високий рівень сформованості відповідних когнітивних структур. При цьому ми орієнтуємося на розуміння інтелектуального тренінгу як виду навчання. У контексті нашого дослідження перспективним є обґрунтування організації розвитку когнітивної сфери підлітків у комбінованій формі (поєднання безпосередньої та он-лайн взаємодії).

Список використаних джерел

1. Алексеев Н. Г. Проектирование и рефлексивное мышление / Н. Г. Алексеев // Развитие личности. — 2002. — № 2. — С. 85—103.
2. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / М. Л. Смульсон, Ю. І. Машбиць, М. І. Жалдак [та ін.] ; [за ред. М. Л. Смульсон]. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. — 240 с.
3. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : монографія / М. Л. Смульсон, Ю. М. Лотоцька, М. М. Назар, П. П. Дітюк, І. Г. Коваленко-Кобилянська та ін. ; за ред. М. Л. Смульсон. — К. : Педагогічна думка, 2015. — 221 с.
4. Смульсон М. Л. Психологічні особливості віртуальних навчальних середовищ [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон // Технології розвитку інтелекту. — К. : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2012. — Режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/3/authors/2012/Smulson_Maryna_Lazarivna_-_Psychologichni_osoblyvosti_virtualnyh_navchalnyh_seredovysh.doc.
5. Смульсон М. Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія. / М. Л. Смульсон. — К. : Нора-Друк, 2003. — 298 с.

АЛЕКСАНДР ЗИНЧЕНКО
г. Глухов

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОНЯТИЙНОГО МЫШЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОЕКТНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТА

В статье проанализированы основные аспекты стратегии формирования понятийного мышления подростков, которая основывается на базовых постулатах проектно-технологической парадигмы развития интеллекта. Раскрыты основные теоретические аспекты указанного методологического направления. Предложена модель развития понятийного мышления в подростковом возрасте, которая раскрывается через демонстрацию связи его внутренней структуры (операций, когнитивных форм) с другими познавательными процессами, а также обучением и общением. Проанализированы базовые компоненты модели ученика в контексте подросткового возраста. Разработана модель формирующего влияния понятийного мышления подростков на основе технологии комбинированного обучения.

Ключевые слова: понятийное мышление, подростковый возраст, проектно-технологическая парадигма развития интеллекта, модель ученика, комбинированный тренинг.

Стаття надійшла до редколегії 08.11.2017

УДК 159.964

НАТАЛІЯ ІВАНОВА

м. Черкаси

natalivanova92@gmail.com

ЕДИПАЛЬНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОЯВІВ МАЗОХІЗМУ

У статті дано загальний аналіз феномену мазохізму як предмету психологічних досліджень, представлено основні характеристики проблеми мазохізму з позицій психодинамічної теорії. Акцент ставиться на дослідженні внутрішніх детермінант (неусвідомлюваних), які обумовлюють виникнення мазохістичних нахилів, пов'язаних з едіпальним періодом розвитку суб'єкта. Розкрито глибинно-психологічні витоки сутності феномену едіпової залежності. Висвітлено вплив едіпальної залежності на формування у суб'єкта дезадаптаційних та деструктивних тенденцій, до яких належить мазохізм.

Ключові слова: активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), глибинне пізнання, едіпальна залежність, комплекс, мазохізм, почуття провини, психодинамічна теорія, самопокарання.

Сучасна психодинамічна парадигма (Т. С. Яценко) включає вивчення суперечливості психіки, що стабілізується та обумовлює особистісні проблеми суб'єкта. Особистісна проблема пов'язана з домінуванням енергії «мортідо» (руйнівної) над «лібідо» (конструктивною), що призводить до приглушення інстинкту самозбереження та обумовлює прояви мазохізму. Внутрішні суперечності задаються тенденцією «до життя» та «до психологічної смерті» та індивідуалізуються через умовні та глибинні цінності, що детермінують систему психологічних захистів. Останні мають емотивну складову, яка вказує на зв'язок суб'єкта з первинними лібідними об'єктами (батьками).

У науковий обіг поняття «мазохізм» введено віденським психіатром Р. фон Крафт-Ебінгом [15] відповідно імені австрійського письменника Л. фон Захер-Мазоха, у якого було діагностовано даний феномен [3]. У своїх дослідженнях вчений дану категорію трактує як сексуальне порушення, при якому пацієнт відчуває статеве збудження і задоволення, коли партнер заподіює йому фізичні та моральні страждання» [15, 190]. Це обумовило соціальну усталеність поняття «мазохізм»: статеве (сексуальне) порушення, розлад (перверсія, збочення, девіація), при якому сексуальне збудження і задоволення пов'язується з фізичними чи психічними стражданнями